

ШИШКІН Є. С.,
здобувач кафедри загальноправових
дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.4>

КРИМІНАЛЬНА ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу кримінальної та адміністративно-правових форм відповідальності іноземців на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що на іноземців, які перебували на території Російської імперії в повному обсязі поширювалося кримінальне законодавство імперії, але при цьому іноземці прирівнювалися до привілейованих станів, а в окремих випадках враховувалися й деякі особливості застосування кримінальних узаконень в окремих місцевостях. Кримінально-процесуальне законодавство діяло відносно іноземців, в основному, як і відносно підданих Російської імперії, при цьому, враховувався ряд прав іноземців, пов'язаних з підданством іншої держави: надання перекладача в кримінальному процесі, забезпечення зв'язку з представником своєї держави тощо. Але лише на початку ХХ століття створюється інститут екстрадиції, який було започатковано за результатами укладення численних конвенцій із іноземними державами, які досить детально на умовах взаємності регламентували цей процес, як наслідок накопичений досвід ліг в основу подальших нормативно-правових перетворень.

Окрім того, норми законодавства також досить чітко визначили й адміністративну юрисдикцію, наприклад було визначено порядок відповідальності за адміністративні правопорушення, порядок адміністративної висилки тощо. Цивільно-процесуальне законодавство було також, в основному, поширене на іноземців. У цивільному, як і в кримінальному, процесі містилися положення, що забезпечують особливості правового статусу іноземців та визначені особливості позовного провадження щодо окремих категорій іноземців (дипломатів, які проживають в окремих місцевостях тощо).

Ключові слова: іноземці, іноземні піддані, українські території у складі Російської імперії, державне управління, правове становище, правовий статус.

Shyshkin Ye. S. Criminal and administrative-legal forms of liability of foreigners on the materials of Ukrainian provinces within the Russian Empire

The scientific article is devoted to the study and comprehensive analysis of the criminal and administrative-legal forms of liability of foreigners on the materials of Ukrainian provinces within the Russian Empire.

Taking into account the doctrinal study, it is stated that foreigners who were on the territory of the Russian Empire were fully covered by the criminal legislation of the empire, but at the same time foreigners were equated with privileged states, and in some cases some features of the use of criminal laws in certain areas were

taken into account. Criminal procedure legislation applied to foreigners, mainly as it did to citizens of the Russian Empire, while taking into account a number of rights of foreigners related to the citizenship of another State: the provision of an interpreter in criminal proceedings, communication with a representative of his State, and the like. Only at the beginning of the 20th century created, which initiated based on the results of the conclusion of numerous conventions with foreign states, which regulated this process in sufficient detail on conditions of reciprocity, because of which the accumulated experience formed the basis for further regulatory and legal changes.

In addition, the rules of law also clearly defined administrative jurisdiction, for example, the procedure for liability for administrative offenses, the procedure for administrative expulsion and the like was determined. Civil procedure legislation extended to foreigners. The civil, as in the criminal, procedure contained provisions ensuring the peculiarities of the legal status of foreigners and certain features of the lawsuit against certain categories of foreigners (diplomats living in certain places, etc.).

Key words: *foreigners, foreign nationals, Ukrainian territories within the Russian Empire, public administration, legal status, legal position.*

Постановка проблеми. Питання про правове становище іноземців актуальне для будь-якої країни незалежно від історико-правових етапів її розвитку та географічного розташування. Проблема нормативного регулювання положення підданих інших держав за значимістю і гостроті займала одне з центральних місць у вітчизняному законодавстві. Географічне розташування українських територій, розвиток економіки, торгівлі і ремесл, звичаї і традиції населення призвели до раннього оформлення інституту іноземців. Розвиток цього правового інституту було також тісно взаємопов'язано з рішенням таких завдань як торгово-економічна взаємодія, розширення міжнародно-правового співробітництва та врегулювання міжнародних конфліктів.

Дослідження правового становища іноземців саме у представлені хронологічні рамки із концептуальних позицій їх юридичної відповідальності представляє особливий інтерес, оскільки саме в зазначений період часу відбувається процес формування, розвитку і становлення даного правового інституту в вітчизняному законодавстві.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців як Д. В. Галкін, О. М. Головка, В. Д. Гончаренко, К. Р. Добкіна, Є. С. Дурнов, В. Р. Жвалюк, В. Є. Кириченко, О. Л. Копиленко, В. С. Кульчицький, М. М. Олійник, А. Й. Рогожин, В. В. Россіхін, В. О. Рум'янцев, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, В. М. Юрченко, М. М. Шевердін, А. Є. Шевченко. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей кримінальної та адміністративно-правових форм відповідальності іноземців на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз кримінальної та адміністративно-правових форм відповідальності іноземців на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом правового статусу іноземців було визначення відносно них юрисдикції держави, хоча лише наприкінці XIX – початку XX століття сформувалися сфери державної юрисдикції щодо іноземних підданих, які визначалися як національним законодавством, так і міжнародним правом. Водночас, питання кримінальної юрисдикції іноземців були регламентовані не лише законодавством Російської імперії, але багато положень в даній сфері були визначені міжнародними угодами про взаємну видачу злочинців.

Кримінальній відповідальності іноземці, які проживали на території Російської імперії за вчинення злочинів і проступків підлягали нарівні з усіма іншими особами, зокрема закріплювалося, що іноземці, які проживають або тимчасово перебувають на території імперії, підлягають дії законів про покарання кримінальних та виправних на тій же підставі, що й піддані, якщо із іноземною державою не зроблено особливої вказівки на підставі двосторонніх домовленостей [1, с. 720].

У питанні просторової сфери дії кримінального законодавства містилося загальне правило, що дія кримінального закону поширюється на злочинні діяння, учинені в межах імперії, як підданими, так і іноземцями, але із вказівкою, що його дія не поширюється на діяння, які караються законами церковними, військовими та військово-морськими статутами про покарання, статутами дисциплінарними тощо [2, с. 85].

У кримінальному судочинстві щодо іноземців в Росії був закріплений принцип, який полягає в тому, що іноземці за злочини, вчинені за кордоном, притягувалися до кримінальної відповідальності в імперії судом за місцем затримання або останнього місця проживання. З цього приводу Статут кримінального судочинства вказував, що обвинувачений в злочинному діянні, скоєному за кордоном, судиться тим судом, у відомстві якого він затриманий або мав проживання останнім часом, але іноземці могли бути видані і іншим державам, якщо у Російській імперії був відповідний міжнародний договір про взаємну видачу (або за принципом взаємності) з державою, що встановила запит, якщо вони не вчинили злочинів і проступків, окрім вже скоєних злочинів і на території самої імперії.

Питання про видачу іноземців заслуговує окремого розгляду. Історія видачі іноземців-злочинців розвивалася, як показують дослідження вчених досить стримано та поступово, зокрема як вказує Д. Нікольський видача іноземців досить тривалий проміжок часу була немислима: по-перше, з причини відсутності міжнародних зносин з Європою, а, по-друге, внаслідок панування виключно імперських засад у суспільному та державному житті, адже держави не усвідомлювали взаємних обов'язків у підтримці юридичного порядку за межами своїх територій. До першої половини XIX століття майже всі європейські держави були пов'язані конвенціями про видачу втікачів солдатів, але на території імперії такі норми ще не набували особливої затвердження [3, с. 89].

У першій половині XIX століття питання видачі регламентувалися низкою договорів про торгівлю та мореплавання і стосувалися іноземців, які втекли з військових і купецьких судів (втікачів матросів). Однак вони не визначали умов і порядку їх видачі. У другій половині XIX століття в питаннях видачі іноземців предметом договорів стають не політичні злочинці і не дезертирство, а звичайні кримінальні злочини. Характерно, що видачі вже не підлягали біглий військові чини, що було засновано на погляді, що ніби не в інтересах держави сприяти іншій державі в зміцненні дисципліни в її військах, але матроси як комерційних, так і військових судів, підлягали видачі. Цей загальний погляд був сформульований на Оксфордській сесії Інституту міжнародного права, який полягав у тому, що видача не застосовується стосовно втеч військовослужбовців в армії і на флоті, а також до військових проступків. Але це правило не повинно перешкоджати видачі матросів, що належать до екіпажу військових або комерційних судів. Тому, як доводить переважна більшість вчених із другої половини XIX століття видача приймає характер звичайного явища, що є у всіх європейських народів як результат блискучого розвитку міжнародних відносин.

Інститут міжнародного права на Оксфордській сесії, який проходив із 06 по 10 вересня 1880 року виділив наступні положення щодо видачі злочинців: видачою є міжнародний акт, згідний зі справедливістю і інтересами держав, яка має на меті попереджати і припиняти порушення кримінального закону [4, с. 226].

Процес законодавчої регламентації питання про взаємну висилку і видачу іноземців припадає на другу половину XIX – початок XX століття, коли урядом було підписано понад двадцять міжнародних конвенцій та угод про взаємну видачу злочинців з такими державами як: Швеція, Пруссія, Німеччина, Китай, Австро-Угорщина, Данія, герцогство Гессенське, Іта-

лія, Бельгія, Швейцарія, Австрія, Нідерланди, князівство Монако, Баварія, Великобританія, Португалія, Іспанія, Люксембург, Сполучені Штати Північної Америки, Японія, Болгарія тощо. У національному законодавстві визначалося, що правила про взаємну видачу бродяг, втікачів, дезертирів та інших злочинців визначаються особливими договорами і конвенціями, підписаними з іноземними державами.

Аналіз міжнародних конвенцій із іноземними державами про взаємну видачу дозволяє розділити їх на дві групи: перша – це конвенції про висилку бродяг, жебраків і злочинців, а друга – конвенції про взаємну видачу злочинців, при чому всі ці конвенції носили двосторонній характер і стосувались тільки іноземних підданих та осіб без підданства.

Перша група конвенцій характеризується тим, що в них мова йде про різні категорії осіб, які підлягали висилці: а) злочинців, причому тих, які злочин скоїли, але покарання ще не понесли, і тих, які вже засуджені судом; б) втікачів; в) осіб, які висилаються з огляду на недостатність їх засобів до існування, а також внаслідок бродяжництва або відсутності паспорта, тобто бродяг і жебраків (в основному, в конвенціях мова йде про цю категорію осіб); г) особи, які не мали підданства. Висилці підлягали не тільки іноземні піддані, а й особи без підданства. Такі конвенції або угоди було укладено зі Швецією, Китаєм, Пруссією, Німеччиною, Австро-Угорщиною.

Конвенція визначала, що перш ніж особа піддавалася висилці, встановлювалася і засвідчувалася національність того, кого висилають за документами, які у нього присутні, а також оформлювалися необхідні документи – у губернаторів або іншого належного начальства тієї губернії, в якій затримано особу, складалися докладні протоколи, і при висилці такої особи до його паспорта повинна була бути додана виписка з протоколу, що містить у собі визначення і причини, за якими відбулася така висилка. Держава що висилала несла всі витрати на пересилку і утримання того, кого висилають, до кордону, а при здачі його на кордоні наступні витрати направлялися до приймаючої держави. Зокрема, у конвенції укладеній із Данією закріплювалось, що імператорсько-російський і королівсько-датський уряди зобов'язуються взаємно видавати, на вимогу іншої сторони, тих обоюсторонніх підданих, які порушують закони своєї країни, учинивши один із злочинів або один з проступків поименованих нижче, а так само і всякі інші особи, які, мавши тимчасове перебування в державі, що вимагає видачі, учинили один з тих же злочинів, коли згадані піддані або ті іноземці, що тимчасово перебувають в державі, будуть перебувати у володіннях іншої держави після того, як відбувся над ними у встановленому порядку судовий вирок, або постанова про заарештованого чи про віддання їх суду. Зобов'язання видачі ні в якому разі не поширюється на власних підданих тієї держави, від якої видача очікується [5, с. 44].

Видачі підлягали дві категорії іноземців: ті, що підлягають притягненню до кримінальної відповідальності і засуджені особи, в той же час, якщо видачу будь-якої особи вимагають в один і той же час одна з договірних держав і інша держава, з якою також існує зобов'язання щодо видачі, обумовлене конвенцією, в такому випадку має прослідувати видача тій державі, вимогу якої з належними доказами отримано першою, тобто мова йде про тих іноземців, які не мають підданства жодної із запитуючих держав, в іншому випадку пріоритет віддається тій державі, чиїм підданим є іноземець. Конвенція дає перелік тих злочинів і проступків, за якими має прослідувати видача: вбивство і умиртвіння; зґвалтування; умисний підпал; виготовлення і явне використання фальшивих документів; вироблення фальшивої монети, підробка банківських квитків, паперових грошей, публічних паперів і використання цих квитків з усвідомленням їхньої фальшивості; лжесвідчення в судах; злодійство, супроводжуване збільшуваними провину обставинами, обман і хабарництво такого роду, що тягнуть за собою однаково суворе покарання; підкуп осіб, що перебувають на державній службі, приховування або викрадення речей особами, яким було доручено зберігання; злісне банкрутство тощо. Видача іноземців, які вчинили злочин, могла вимагатися лише дипломатичним шляхом. Ця вимога виконувалася тільки після пред'явлення оригіналу (або засвідченої копії) вироку, постанови про віддання під суд або розпорядження про переслідування з взяттям

під арешт, виданих за формою, встановленою законами держави, що вимагає видачі та із зазначенням тих злочинів і проступків, за які він переслідується. Витрати на арешт, утримання і пересилку несла кожна з договірних сторін в межах їх території. Витрати на утримання і пересилку іноземців через треті країни покладалися на державу, що вимагає видачі. Конвенція носила безстроковий характер, тобто залишалася чинною до тих пір, поки одна з держав не оголосить про її скасування.

Таким чином, накопичений міжнародний досвід з питання про видачу злочинців дозволив чітко дотримуватися міжнародних положень щодо видачі злочинців, а значить і прав цих іноземців, визначених Оксфордською сесією Інституту міжнародного права і хоча ще в 1895 році робилися спроби законодавчо врегулювати процес видачі іноземців, але вони так і не були реалізовані [6, с. 10].

В той же час лише у першій половині ХХ століття було прийнято законодавчий акт присвячений впровадженню положень Оксфордської сесії, які закріплювали, що бажано, щоб у всіх країнах закон визначив проведення справ, а також умови, при яких ті, кого вимагають як зловмисників, можуть бути видані урядами, з якими не існує договору. Як наслідок, було внесено зміни до Статуту кримінального судочинства, в яких докладно регламентовано процес і умови видачі іноземців. Слід виділити найбільш значущі положення внесених змін, зокрема за умовами видачі було зазначено, що іноземець, який вчинив поза межами імперії злочинне діяння, яке тягне за собою за кримінальними законами як в імперії, так і в державі, що вимагає видачі, покарання не нижче ув'язнення в тюрмі, підлягає видачі згідно з договором, укладеним з державою, що вимагає видачі, або усталеною в цьому відношенні з цією державою взаємності. Окрім того, вказувалося, що видача може прослідувати на засадах взаємності за зазначені злочинні діяння, хоча б вони не були передбачені в договорі, укладеному з державою, що вимагає такого. Закон допускав видачу іноземців, коли злочинне діяння було викликано політичними переконаннями, або було скоєно спільно зі злочинним діянням, іменованим в міжнародних договорах політичним, або з приводу такого діяння, коли обвинувачений посягає на життя, здоров'я або свободу глави іноземної держави або членів його сім'ї, а також на честь глави цієї держави. Видача російських підданих не допускалася, навіть якщо вступ в російське підданство прослідував після вчинення злочинного діяння, але до отримання Міністром закордонних справ вимоги про видачу. Таким чином, закон давав іноземцям можливість уникнути видачі в разі, якщо вони в установленому законом порядку встигнуть прийняти підданство Російської імперії. Хоча в ряді конвенцій про видачу були передбачені положення про те, що видачі не підлягали навіть ті іноземці, які оселилися на постійне проживання в імперії і ще не прийняли російського підданства – вони прирівнювалися до своїх підданих – імперії.

Умови видачі та невидачі іноземців детально були регламентовані також у Статуті кримінального судочинства, зокрема видача не допускалася: коли вона була потрібна з приводу того ж самого злочинного діяння, за який особа, видача якої вимагається, була засуджена, виправдана чи звільнена від покарання в установленому порядку; коли встановлені чинним в Російській імперії кримінальним законом терміни давності притягнення до відповідальності, засудження або покарання минули до отримання вимоги про видачу. Видача не допускалася і тоді, коли вона була потрібна з приводу того ж самого злочинного діяння, за яке проти особи, видача якої вимагається, порушено кримінальне переслідування в Російській імперії. Вимога про видачу повідомлялася дипломатичним шляхом до Міністерства закордонних справ, яке в свою чергу направляло його в Міністерство юстиції (з доданням необхідних документів, які закон також перераховує).

Питання адміністративної юрисдикції іноземців регламентувались окремими нормами, зокрема для іноземців в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. передбачалися санкції у вигляді: примусової висилки (видалення) за межі імперії в адміністративному порядку, примусового поселення (прийняття) на проживання в одну з місцевостей, тюремного ув'язнення терміном до трьох місяців, штрафу, висилки за межі окремих місцевостей на певний термін, конфіскація майна.

Варто зауважити, що висилку мали право здійснювати: міністр внутрішніх справ, а в деяких місцевостях і генерал-губернатори. Примусово ж поселяти на проживання мав право тільки міністр внутрішніх справ. Такі адміністративні покарання могли піти за незаконне перебування на території держави, а також за контрабанду або якщо перебування іноземців буде визнано небажаним внаслідок шкідливого характеру їх діяльності.

Висновки. Таким чином, необхідно відзначити, що на іноземців, які перебували на території Російської імперії в повному обсязі поширювалося кримінальне законодавство імперії, але при цьому іноземці прирівнювалися до привілейованих станів, а в окремих випадках враховувалися й деякі особливості застосування кримінальних узаконень в окремих місцевостях.

Кримінально-процесуальне законодавство діяло відносно іноземців, в основному, як і відносно підданих Російської імперії, при цьому, враховувався ряд прав іноземців, пов'язаних з підданством іншої держави: надання перекладача в кримінальному процесі, забезпечення зв'язку з представником своєї держави тощо. Але лише на початку ХХ століття створюється інститут екстрадиції, який було започатковано за результатами укладення численних конвенцій із іноземними державами, які досить детально на умовах взаємності регламентували цей процес.

Окрім того, норми законодавства також досить чітко визначили й адміністративну юрисдикцію, наприклад було визначено порядок відповідальності за адміністративні правопорушення, порядок адміністративної висилки тощо. Цивільно-процесуальне законодавство було також, в основному, поширене на іноземців. У цивільному, як і в кримінальному, процесі містилися положення, що забезпечують особливості правового статусу іноземців та визначені особливості позовного провадження щодо окремих категорій іноземців (дипломатів, які проживають в окремих місцевостях тощо).

Список використаних джерел:

1. Балканов Н. П. Свод законов Российской империи. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями: алфавитный указатель к Своду законов Российской империи. Петроград, 1914. 1030 с.
2. Арефа Н. И. Комментарий к действующим узаконениям о праве евреев на жительство и производство торговли в Российской империи. Санкт-Петербург, 1897. 270 с.
3. Никольский Д. О выдаче преступников по началам международного права. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1884. 559 с.
4. Захаров В. Н. Западноевропейские купцы в российской торговле XVIII века. Москва, 2005. 718 с.
5. Иванов Н. Законы об иностранных подданных воюющих с Россией держав и сенатская практика. Одесса, 1915. 64 с.
6. Мыш М. И. Об иностранцах в России: Сборник узаконений, трактатов и конвенций, с относящимися к ним правительственными и судебными разъяснениями; Узаконения, за 1888-1893 г.: Дополнение к сборнику узаконений об иностранцах, 1894. Санкт-Петербург : Тип. Н. А. Лебедева, 1888. 621 с.

